

Світова література

Волощук Є.В., Слободянюк О.М.

«Світова література»

підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
<i>Вступ. Таємниці перекладацької майстерності.</i>	6

Частина перша. БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

Розділ 1. Там, де історія переплітається з народною фантазією	12
Легендарні герої народних билин і балад	12
«Добрий молодець Ілля Муромець»	16
Про Іллю Муромця та Соловія	17
Балада про розбите батьківське серце	23
Король Лір і його дочки	24
Шляхетний розбійник Робін Гуд	29
Як Робін Гуд став розбійником (<i>Уривки</i>)	30
Розділ 2. Перлини світової літературної балади	38
«Палке серце»	38
<i>Фрідріх Шиллер</i>	
Рукавичка	40
«Пізнаєте мене по голосу...»	42
<i>Адам Міцкевич</i>	
Світязь	44
На крилах романтики	50
<i>Роберт Льюїс Стівенсон</i>	
Вересовий трунок	51

Частина друга. ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Розділ 1. Доба лицарів і лицарства	56
Великий розіграш Великого Невідомого	56
<i>Вальтер Скотт</i>	
Айвенго (<i>Уривки</i>)	59
Розділ 2. Література проти війни	91
Вірші, опалені вогнем війни	91
<i>Альфред Маргул-Шпербер</i>	
Про назву концтабору Бухенвальд	93
<i>Константи Галчинський</i>	
Пісня про солдатів з Вестерплатте	95
Сила людських почуттів проти сили війни	96
<i>Василь Биков</i>	
Альпійська балада (<i>Уривки</i>)	98

Частина третя. ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Сила людського духу	116
<i>Джеймс Олдрідж</i>	
Останній дюйм (<i>Уривки</i>).	117

Розділ 2. Навчитися жити гідно	131
<i>Редьярд Кіплінг</i>	
Балада про Схід і Захід	133
Якщо...	136

Частина четверта. ДРУЖБА І КОХАННЯ

Розділ 1. Радість дружби	142
<i>Олександр Пушкін</i>	
19 жовтня	144
Розділ 2. Смак першого кохання	148
<i>Шолом-Алейхем</i>	
Пісня пісень (<i>Уривки</i>)	152
Розділ 3. Вітрила надії	161
<i>Олександр Грін</i>	
Пурпурові вітрила (<i>Уривки</i>)	165
Розділ 4. Вірші про кохання	181
<i>Роберт Бернс</i>	
«Моя любов — рожевий квіт...»	182
<i>Генріх Гейне</i>	
«Коли настав чудовий май...»	183
<i>Костянтин Симонов</i>	
«Чуєш... Ти чекай мене...»	185

Частина п'ята. ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Розділ 1. Зачарований таємницями	190
<i>Едгар По</i>	
Золотий жук (<i>Уривки</i>)	193
Розділ 2. Детективний геній	202
<i>Артур Конан Дойл</i>	
Пістрява стрічка (<i>Уривки</i>)	205
Спілка рудих (<i>Уривки</i>)	215

Частина шоста. СВІТОВА НОВЕЛА

Розділ 1. Маленькі дива життя	228
<i>О. Генрі</i>	
Останній листок	230
Дари волхвів	236
Розділ 2. У фантастичних барвах	241
<i>Герберт Уеллс</i>	
Чарівна крамниця (<i>Уривки</i>)	243
Розділ 3. Павутинка надії	248
<i>Рюноске Акутагава</i>	
Павутинка	250

Частина сьома. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. Я І СВІТ

Мандруючи чарівними світами	256
<i>Діана Джонс</i>	
Мандрівний Замок Хаула (<i>Уривки</i>)	258

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Цей підручник продовжує шкільний курс світової літератури. Уміщені в ньому художні твори допоможуть вам розширити уявлення про світ і краще зрозуміти самих себе. Є в підручнику й спеціальні рубрики, опрацьовуючи які, ви навчитеся вдумливого й творчого читання. Ознайомтеся з ними.

Рубрика *«Літературознавча довідка»* містить визначення літературознавчих понять.

Рубрика *«Літературна кухня»* розкриває художні й композиційні особливості літературних творів, пояснює певні літературні явища.

Рубрика *«Коментар архіваріуса»* висвітлює зв'язки між літературними сюжетами та історичними подіями; розповідає про те, як було створено й опубліковано художні твори.

Рубрика *«Цікаві подробиці»* містить додаткові відомості про долю і творчість митців.

Рубрика *«Український мотив»* виявляє зв'язки життя й творчого доробку зарубіжних авторів з Україною та її письменством.

Рубрика *«У світі мистецтва»* ознайомлює з творами музики, живопису, театру, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

Рубрика *«Літературний навігатор»* містить стислу інформацію про літературні твори, які ви маєте прочитати самостійно; запитання й завдання для їх опрацювання; відомості про авторів, не представлених у розділах підручника.

У підручнику є також рубрики для роботи над новим матеріалом. Перша з них — *«Літературний багаж»* — пропонує пригадати вивчений матеріал, який допоможе опанувати нову тему. Друга — *«Перед читанням»* — спрямовує на творче сприйняття художнього тексту. Третя — *«Літературний практикум»* — пропонує запитання і завдання для застосування набутих теоретичних знань на конкретному літературному матеріалі.

Інформаційні та художні тексти в підручнику супроводжуються запитаннями і завданнями для індивідуальної, парної та групової роботи. Деякі з них спрямовані на розвиток читацької фантазії (*«Пофантазуйте!»*) та вміння обстоювати власну думку в літературній дискусії (*«Подискутуйте!»*), на реалізацію творчих здібностей (*«Творча лабораторія»*) та поглиблення філологічних знань (*«Філологічний майстер-клас»*), на самостійне створення проектів (*«Теми проектів»*) та розв'язання складних читацьких завдань (*«Клуб книголюбів»*). Наприкінці кожної частини підручника подано підсумкові запитання й завдання.

Усі згадані рубрики покликані зробити вашу роботу над вивченням програмового матеріалу максимально результативною і цікавою.

Бажаємо вам успіхів!

Автори

ВСТУП

ТАЄМНИЦІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Літературний багаж. Які твори американських, французьких, німецьких, російських письменників ви знаєте? Якою мовою ви їх читали? Завдяки чому можливо зрозуміти художні твори, написані мовами, яких ми не вивчали?

Будь-яка освічена людина прагне долучитися до культурної спадщини різних народів світу. Проте не всі володіють мовами, якими написано видатні твори світової літератури. Доступними широкому загалу ці скарби красеного письменства роблять перекладачі.

Та чи спадало вам колись на думку, що книжки зарубіжних авторів ви здебільшого читаете інакше, ніж твори української літератури? Скажімо, вірші Т. Шевченка — *в оригіналі* (тобто тією мовою, якою їх написав автор), а хайку Мацуо Басьо (якщо не опанували японську) — *у перекладі*. Тим-то література відрізняється від інших видів мистецтва: на відміну від живопису, архітектури чи музики вона розкривається лише через слово і, коли нам бракує мовних знань, потребує допомоги перекладача.

Літературознавча довідка

Оригінал — авторський твір.

Переклад — відтворення тексту іншою мовою.

Можливо, хтось скаже: «Хоч в оригіналі, хоч у перекладі — зміст тексту залишається незмінним. Тож чи не однаково, у якому вигляді читати твір?». Насправді не однаково.

Перекладання будь-якого тексту — доволі копітка праця. Однак найбільших зусиль і творчого пошуку вимагає текст художній — образний, багатий на тропи, з глибоким емоційним і змістовим навантаженням кожного слова. Особливо це стосується віршів, у яких перекладач має зберегти римування, ритм, мелодику, виразність поетичного мовлення. Про складність художнього перекладу побіжно свідчить існування таких творів, які ніколи не було перекладено.

Мета перекладу полягає аж ніяк не в механічному копіюванні оригіналу. Справжній майстер цієї справи відтворює рідною мовою і самотутній художній світ, народжений уявою іноземного письменника,

і авторські художні засоби. Окрім того, перекладений твір має якомога повніше передати красу звучання оригінального тексту.

Для такої роботи замало ґрунтовно знати мови. Перекладач повинен добре орієнтуватися у вітчизняній і зарубіжних літературно-культурних традиціях, уміти відчувати багатозначність слів і зв'язок між ними, зрештою — мати письменницький хист. Саме тому майстерний переклад завжди є результатом напруженої творчої праці. Не випадково чимало талановитих письменників натхненно перекладали твори іноземних братів по перу.

Літературна кухня

Деякі переклади максимально наближені до оригінальних текстів, деякі навпаки — від них помітно відрізняються. Залежно від ступеня й характеру таких відмінностей вирізняють кілька видів перекладу, зокрема прямий і непрямий, повний і неповний, точний і неточний.

Прямий переклад здійснюється з оригінального першотвору. Коли ж перекладачеві бракує відповідних мовних знань, він спирається не на оригінал, а на текст, підготовлений на його основі. Це може бути буквальний (дослівний) підрядковий переклад (так званий підрядник) або переклад тією мовою, якою перекладач добре володіє. Наприклад, працюючи з творами народів Сходу, І. Франко, який блискуче знав німецьку, послуговувався їх німецькими перекладами. Переклади, створені на основі допоміжних текстів, називають *непрямими*.

Повний переклад відтворює зміст оригіналу в повному обсязі. До *неповних* належать переклади скорочених творів або їхніх уривків. Окремий різновид неповного перекладу — переклад, спеціально скорочений і спрощений для юних читачів (наприклад, відповідний варіант роману «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. де Сервантеса).

Звісно, буквально відтворити художній твір іншою мовою практично неможливо. Однак є переклади, що майже повністю відповідають оригіналу. Вони зберігають зміст, обсяг, форму та структуру авторського твору, притаманну йому художню образність і навіть гру слів та звукопис. Такі переклади називають *точними*. Якщо ж зміст і стиль оригіналу передано частково, переклад вважається *неточним*. Він припускає скорочення або доповнення авторського тексту, заміни оригінальних образів, використання інших художніх засобів тощо.

Переклад, що передбачає зміни і в цілому спрямований на розкриття змісту твору без збереження його художньо-стилістичних особливостей, називається *вільним*. Вільний переклад широко побутував у минулих століттях. Здебільшого він мав на меті полегшити сприйняття іноземного тексту шляхом наближення його до культури й доби читача. 📖

Відхилення перекладу від оригіналу — це вияв творчості перекладача. Подекуди вона набуває такої ваги, що переклад стає самостійним твором, який може гідно суперничати з оригіналом. Так виникають літе-

ратурні «наслідування» й «переробки», твори, написані за «мотивами» інших текстів тощо. До цього кола належить, зокрема, популярний серед поетів *переспів*. Найчастіше митці звертаються до переспіву тоді, коли, захопившись оригіналом у цілому, мають свої міркування щодо певних змістових нюансів або пропонують власні художні рішення.

Літературознавча довідка

Переспів — вірш, написаний за мотивами іншого поетичного твору. Переспів загалом наслідує поетичні елементи оригіналу, але водночас містить чимало відмінностей від нього. Наприклад, автор переспіву може запозичити з оригіналу тему й основну думку, але вибудувати свою систему образів; зберегти в переспіві загальний сюжет і образи, але використати інший ритм та принципи римування тощо. У будь-якому разі переспів відрізняється від звичайного перекладу тим, що є самотньою «літературною варіацією» на тему оригіналу. Прикладом переспіву є поезія «Твардовський» П. Гулака-Артемівського, написана на основі твору «Пані Твардовська» польського поета А. Міцкевича.

Літературна кухня

Переспів містить чимало розбіжностей з оригіналом. Утім, навіть точний переклад — на відміну від буквального підрядника — теж має певні відхилення від авторського твору, хоч і не такі значні. Ці розбіжності можна помітити, порівнявши точний переклад з текстом оригіналу. Для прикладу звернімося до уривків із двох варіантів українського перекладу вірша М. Лермонтова «Парус».

Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом. —
Что ищет он в краю далёком?
Что кинул он в краю родном? (...)

М. Лермонтов

Біліє парус в самотині
На морі синьому у млі...
Чого шука він на чужині?
Що в рідній кинув він землі? (...)

Переклад *М. Чернявського*

Біліє парус одинокий
В морськiм туманi голубiм...
По що пливе він в світ широкий?
Що кинув він в краю своїм? (...)

Переклад *М. Терещенка*

Навіть зваживши на близькість наведених перекладів до оригіналу, можна помітити деякі відмінності від нього. Так, у обох перекладацьких версіях втрачено повтор питального слова «що» на початку третього й четвертого віршів лермонтовської поезії. Тимчасом цей повтор посилює емоційне навантаження запитань, які ставить поет, увиразнюючи безмежну самотність і неприкаяність образу вітрила. Так само відсутній

в обох перекладах і повтор слова «край», який в оригіналі встановлює внутрішній зв'язок між чужиною та вітчизною: саме через цей зв'язок розкривається і їхня спорідненість, і їхня протилежність...

Звернімо увагу й на вжиті в перекладах варіанти вислову «край далёкий». М. Чернявський використовує слово «чужина», що безперечно є синонімом «края далёкого», однак не відтворює зорової просторової перспективи оригінального образу, а отже, не створює в уяві читача того далекого обр'ю, до якого пливе лермонтовський парус. Вислів «світ широкий» з перекладу М. Терещенка є влучною українізованою версією образу «края далёкого», але притлумлює лермонтовську антитезу двох країв — двох берегів...

Зазвичай перед перекладачами художніх творів постають класичні запитання, які вимагають від кожного з них власного творчого рішення. Що важливіше: достеменно передати слова (образи) оригіналу чи закладені в ньому думки; відтворити дух доби, за якої творив автор, чи наблизити текст до реалій сучасних читачів? Який стиль обрати для перекладу — притаманний автору оригіналу чи властивий самому перекладачеві? Конкретні відповіді на ці та інші запитання власне й визначатимуть характер перекладу та ступінь його близькості до оригіналу...

Отже, жодний художній переклад не можна сприймати як текст, тотожний оригінальному. Хоч як би майстерно відтворював перекладач «дух і букву» оригіналу, він завжди створює власну версію авторського твору і завжди доповнює авторську палітру власними художніми засобами. 📖

Справжній переклад — це мистецтво, а справжній перекладач — майстер слова, який вкладає у свою працю натхнення, хист, творчу енергію. У всьому світі перекладачам художніх творів належить почесна роль культурних посередників. Саме вони будують мости між вітчизняною та іншими літературами світу.

Літературний практикум

• **Робота в парах.** Невеличкий вірш Й.В. Гете «Нічна пісня мандрівника» визнано шедевром світової поезії, тож не дивно, що його перекладено багатьма мовами, зокрема й українською. Порівняйте наведені на с. 10 українські та російські переклади цього твору і визначте основні відмінності між ними. Опрацюйте подані запитання.

А. Чим відрізняються відтворені в перекладах М. Бажана та Ю. Шкробинця картини супокою (тиші)? Яка із цих картин видається вам «тихішою»? Чому?

Б. Чим відрізняється зміст двох останніх рядків вірша в українських перекладах? Обґрунтуйте свою думку.

В. Чим відрізняється від українських перекладів російська перекладацька версія вірша Гете?

Г. Який з наведених перекладів вам більше сподобався? Чому?

Нічна пісня мандрівника

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, —
Лиш зачекай.

Переклад *М. Бажана*

Нічна пісня мандрівника

Тиша над верхами
Тягне нить,
Дихає вітками,
Ще й бринить.
Замовкли вже й гурти
Лісових пташинок...
Зачекай: спочинок
Знайдеш тут і ти.

Переклад *Ю. Шкробинця*

Из Гёте

Горные вершины
Спят во мгле ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

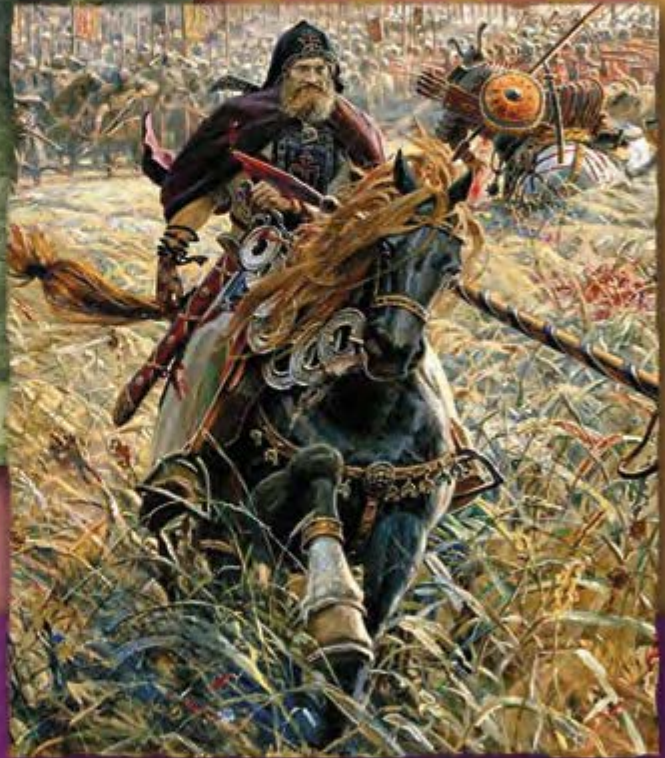
Переклад *М. Лермонтова*

Перевірте себе

1. Дайте визначення понять «оригінал» і «переклад». Доповніть відповідь прикладами.
2. Знайдіть у підручнику прізвиська перекладачів художніх творів. Які із цих прізвиськ ви знали раніше?
3. Поясніть, чому художній переклад не може бути буквальною копією оригіналу.
4. Який переклад називають неповним?
5. У яких випадках з'являються непрямі переклади?
6. Розкрийте зміст понять «вільний переклад» і «переспів».
7. **Подискутайте!** Що вас більше зацікавило б — точний переклад певного вірша чи його переспів? Поясніть свою відповідь.
8. **Творча лабораторія.** Спробуйте перекласти (або виконати переспів) наведеної у «Вступі» строфи з вірша М. Лермонтова «Парус».
9. **Тема проекту.** «Гордість української перекладацької традиції» (Розповідь про одного або кількох відомих вітчизняних перекладачів з прикладами їхньої перекладацької роботи).

ЧАСТИНА ПЕРША

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

РОЗДІЛ 1

ТАМ, ДЕ ІСТОРІЯ ПЕРЕПЛІТАЄТЬСЯ З НАРОДНОЮ ФАНТАЗИЄЮ

ЛЕГЕНДАРНІ ГЕРОЇ НАРОДНИХ БИЛИН І БАЛАД

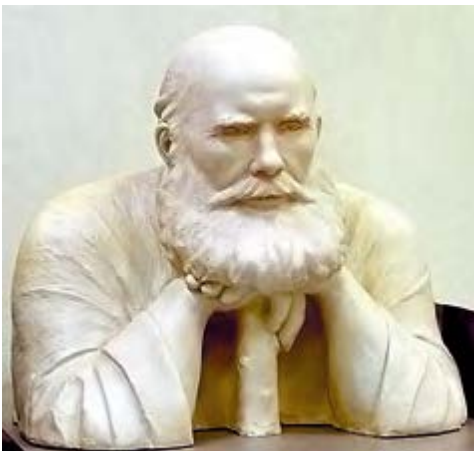
Літературний багаж. Які народні пісні ви знаєте? Про що в них ідеться?

Віддавна люди з повагою ставилися до своєї історії. Одним з найважливіших засобів збереження пам'яті про значущі події минулого, битви, подвиги героїв були *епічні пісні*.

Літературознавча довідка

Епічні пісні — давні фольклорні віршовані твори, що розповідають про народних героїв та їхні подвиги.

Епічні пісні, створені талановитими співцями, виконували під акомпанемент давніх музичних інструментів. З плином часу їхні сюжети збагачувалися відомостями про пізніші історичні події, а поетична оповідь — новими побутовими подробицями й засобами художньої виразності.

Ілля Муромець.
Зовнішність богатиря відновлено
за методом М. Герасимова

У результаті таких змін на основі однієї пісні виникали різні її варіанти, що поширювалися в тій чи тій місцевості. Упродовж багатьох століть епічні пісні були своєрідною історичною абеткою для народу. Їх ушановували як пам'ятки героїчної минувшини рідної землі й свідчення великих звершень предків.

Самобутні епічні пісні складали в Київській Русі. Їхня назва — *билини* — нині така звична, що здається, ніби вона виникла разом з тими піснями. Однак це не так. У давнину пісенні оповіді про народних героїв Київської Русі називали «старинами», згодом —

«богатырськими казками», і тільки від 40-х років ХІХ ст. за ними закріпилася назва «билини».

Літературознавча довідка

Билина — давньоруська епічна пісня, що розповідає про героїчні звершення легендарних богатирів. Билині притаманні поєднання фантастичних та історичних елементів, а також урочисто-піднесений, спокійно-величний тон, визначений билинним віршем. Сюжет билини прикрашено традиційним фольклорним «орнаментом»: постійними епітетами (*сонце красне, поле чисте, добрий молодець, вітри буйні*), повторами окремих слів і зворотів.

Одним з характерних прийомів билини є **гіпербола** — художній прийом, що ґрунтується на перебільшенні певних властивостей зображуваного героя, предмета чи явища.

Билини уславлювали воєнні й трудові подвиги знаменитих богатирів Київської Русі — Добрині Нікітіча, Микули Селяниновича, Святогора та інших. У цих образах відбилися уявлення наших пращурів про героя — захисника рідної землі, наділеного нездоланною силою й широтою душі, здатного гідно обстоювати ідеали добра й справедливості. Взірцем такої людини був, зокрема, Ілля Муромець — герой багатьох билин київського циклу. Утім, крім богатирів, існували й інші билинні персонажі. Так, у Новгороді було складено цикл про надзвичайно талановитого гусляра¹ Садка.

Літературна кухня

На позір билини схожі на міфічні й казкові сюжети про героїв, що борються із силами зла. Так само, як у міфах і народних казках, важливу роль у цих оповідях відіграють фантастичні елементи (описи неймовірних подвигів, величезних ворожих полчищ, дивовижних чудовиськ тощо). Однак, на відміну від міфів і казок, сюжети билин, як правило, мають певне історичне підґрунтя, як-от воєнні походи, битви, зведення храмів тощо. Тому й описані в них події відбуваються не в міфічній «перші часи» і не в казковому «тридев'ятому царстві», а за конкретної історичної доби і в конкретній місцевості. Та й у фантастичних картинах героїчних битв нерідко простежується відлуння реальних історичних подій. Живий зв'язок з історією є першою характерною ознакою билин.

Друга визначальна ознака цих творів пов'язана з їхнім пісенним походженням. Билини складали билинним віршем, що надавав оповіді наспівності, урочистості, й зазвичай виконували під гуслі.

Сюжет билини зазвичай побудовано так само, як і в народних казках: стислий вступ — зачин, у якому зазначено час і місце подій; основна

¹Гусляр — співець, який акомпанує собі на *гуслях* (давньому струнному щипковому музичному інструменті).

частина, що безпосередньо зображує подвиги богатирів; кінцівка, яка підсумовує оповідь. Така побудова разом з фольклорним «орнаментом» допомагала краще запам'ятати зміст билини. 📖

Коментар архіваріуса

Оповіді про те, як богатирі «одним духом» знищували численні ворожі війська або могутніх чудовиськ, нині видаються такими далекими від реальності, що сучасному читачеві важко повірити в будь-який зв'язок між цими сюжетами та подіями давньої історії. Проте такий зв'язок існує. Недарма філологи називають билини алмазами історичної пам'яті. Щоправда, виявити історичну основу билини нелегко, адже для цього треба «очистити» її не лише від поетичної вигадки, а й від пізніших історичних нашарувань.

Кадри з мультфільму «Альоша Попович і Тугарин Змій»
(режисер К. Бронзит, 2004 р.)

Так, у більшості билин богатирі (або, як їх ще називали, «хрăбри») служать київському князю Володимирі. У цій постаті, на думку вчених, поєднано образи двох князів, популярних на Русі, — Володимира Хрестителя та Володимира Мономаха. Або ж інший приклад. В одній з билин ідеться про те, як богатир Альоша Попович здолав велетенського змія Тугарина — надприродну летючу істоту в людській подобі. Дослідники вважають, що за билинним образом Тугарина Змієвича стояв половецький хан Тугоркан, який жив у XI ст. Цікаво, що історична особа, опоетизована в образі Альоші Поповича, реально існувала на півтора століття пізніше від зображених у билині подій. Тож напевне ратний подвиг здійснив якийсь інший чоловік. Його ім'я не збереглося, і народна пам'ять згодом приписала цей подвиг Альоші Поповичу. Порівнюючи історичні факти з їхньою поетичною обробкою в билинах, ми можемо належно оцінити багатство народної уяви. 📖

З'явившись за часів Київської Русі, билини на багато століть пережили свою добу й залишили глибокий слід у культурі східнослов'янських народів. Їхній вплив простежується, зокрема, в українських думках

і героїчних піснях, а також у багатьох творах російських письменників, композиторів та художників.

За доби Середньовіччя в Західній Європі на основі народних пісень виникла *балада*, яка згодом поширилася у фольклорі різних народів.

Літературознавча довідка

Балада — невеликий за обсягом ліро-епічний твір на історично-героїчну, легендарну, фантастичну чи соціально-побутову тему з напруженим сюжетом і драматичною, часто несподіваною розв'язкою. Основну увагу в баладній оповіді зосереджено на зображенні захопливих подій та моральних питань. Для балади характерна виразна емоційна оцінка персонажів і подій; зазвичай у ній наявні розповідач, діалоги, повтори, зачин та кінцівка.

Літературна кухня

Жанр балади має цікаву історію. На думку вчених, він зародився в середньовічній Франції як різновид танцювальних пісень (сама його назва походить від північнофранцузького слова «balete», що означає «танцювальна народна пісня»), а із часом набув характеру суто поетичного твору.

Згодом балада поширилася на інші західноєвропейські країни. Приблизно в XV ст. вона потрапила до Англії та Шотландії. Однак там прижилася лише її назва: слово «балада» доклалося до місцевих народних пісень про легендарних персонажів. Так з'явився англо-шотландський різновид балади з її похмуро-таємничою атмосферою, трагічними життєвими історіями (про нерозділене кохання, зраду, криваву помсту тощо), гнітючими описами природи, яскравими героями, що повстали на боротьбу зі злом і нерідко зазнали в ній поразки...

Усе це надавало англо-шотландським баладам надзвичайної привабливості. Не дивно, що згодом вони здобули чимало прихильників по всій Західній Європі й стали джерелом натхнення для митців різних країн і епох. Яскравими прикладами цього є легендарні історії про нещасного короля Ліра та шляхетного розбійника Робіна Гуда, що лягли в основу багатьох відомих літературних та мистецьких творів... 📖

Балади містять чимало вигадки, але мають і певне історичне підґрунтя. Навіть більше: вони відтворюють широку картину життя феодального суспільства, змальовуючи представників усіх його верств, від короля до жебрака. Наявність такого історичного тла надає баладам пізнавального значення. Утім, сталий інтерес до цих оповідей можна пояснити не лише їхньою пізнавальною, а й власне художньою цінністю. Напружений сюжет, емоційність, яскрава мова, виразність портретів і характерів героїв — усе це засвідчує високу художню якість балади.

Популярність фольклорних балад із часом зумовила бурхливий розвиток літературної, або авторської, балади. Її найвизначнішими здобутками стали баладні поезії Ф. Війона, Р. Бернса, Й.В. Гете, Ф. Шиллера, Г.А. Бюргера, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Міцкевича, Р.Л. Стівенсона та інших відомих авторів. Цим творам, так само як і народним баладам, притаманне несподіване поєднання реального й фантазійного планів, що надає оповіді романтичного забарвлення. Однак існують важливі відмінності між фольклорним і літературним різновидами балади. Автори літературних балад не просто розповідали цікаві історії з опоетизованого минулого, а, заглиблюючись у внутрішній світ людини, порушували важливі суспільні, філософські й психологічні проблеми.

Перевірте себе

1. Дайте визначення епічних пісень. Чому їх називають скарбницею народної пам'яті?
2. Що таке билина? Назвіть знаменитих билинних героїв. Про кого з них ви чули або читали раніше?
3. Які фольклорні елементи використовувалися в давніх оповідях про богатирів?
4. Розкрийте зміст поняття «гіпербола».
5. Визначте основні ознаки жанру балади. Назвіть баладних героїв. Схарактеризуйте англо-шотландські народні балади.
6. Чим літературна балада відрізняється від фольклорної?
7. **Теми проєктів.** «Билинні богатирі»; «Герої билин у живописі»; «Робін Гуд на кіноекрані».

«ДОБРИЙ МОЛОДЕЦЬ ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ»

Літературний багаж. Пригадайте античні міфи про подвиги героїв. Які чесноти втілено в цих персонажах?

У давнину билинних богатирів шанували як героїв, що подавали приклад самовідданого служіння батьківщині. З найбільшою любов'ю народ ставився до Іллі Муромця. Билини зображували його «старшим» богатирем, який перевершував своїх побратимів і силою, і мудрістю. На думку деяких дослідників, таке ставлення пояснювалося походженням Іллі: на відміну від більшості билинних богатирів зі знатних багатих родів він був селянським сином, і це наближало його образ до простих слухачів. Глибоку симпатію до Іллі Муромця викликали й властиві йому душевні якості: моральна сила, почуття власної гідності й незалежність у взаєминах із князем Володимиром. Привабливих рис цьому персонажу додавала і його незвичайна біографія: тридцять років, згідно з билинами, Ілля, скутий невідомою недугою, «сиднем сидів» удома, доки не настав день, коли в ньому прокинулася могутня сила. Відтоді й почалася історія героїчних звершень богатиря...

Перед читанням. Читаючи билину, зверніть увагу на художні прийоми, знайомі вам за іншими фольклорними творами.

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ¹

Гей, у славному та у городі, у Муромлі,
Та у тому селі, та Карачаєві,
Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матір рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сідав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав,
Під город, під Чернігів під'їжджав.
Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила-силенная,
Днем від куряви сонця красного,
Ніччю місяця ясного
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи² погані, татарове³, —
З коршем⁴ сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок.

¹ Билина з репертуару кобзаря Зиновія Штокалка (упорядник В. Шевчук).

² Мурзá — титул знатного татарина.

³ Татáрове — татари; загальна назва степових кочівників у билинах.

⁴ Корш — військовий загін.

Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Не один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, цариці та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі
Чернігові воєводою¹,
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».
Старий козак таке промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими²,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їжджено.
Сидить Соловій-розбійник
На семи дубах,
На миль³ тридцять
Ні кінному, ні пішому
Пропуску немає.
Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному,
Так усі трави-мурави в'януть,

¹ Воєвóда — правитель міста в Київській Русі.

² Брiнські ліси — деякі дослідники вважають, що йдеться про Брянські ліси, хоч це може бути назва загальна або й фантастична, як гора Сорочинська, Сафат-річка тощо.

³ Мiля — в Україні до метричної системи побутувала козацька миля — міра довжини, що дорівнювала 8,35 км.

Усі квіти обсіпаються,
А хто близько з людей,
Так всі мертві лежать.
Простою дорогою — п'ятсот верств¹,
А дальшою дорогою — ціла тисяча».
Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими,
Простою дорогою в славний город Київ.
Одною рукою коня тримав,
Другою рукою дуба рве.
Дуби рве самі коренисті
Та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджий.
Як під'їхав він до річки
До Самородини,
Як побачив його Соловій-розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,
Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-зміїному —
Всі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсіпаються.
Там під муром тим Ілля Муромець зітхає,
До коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук²,
Бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовкову,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,
Вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
Та попади, стріло, Соловію в праве око!»
Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
А попала Соловію в праве око,
А вилетіла стріла лівим вухом.
Упав Соловій
Зо семи дубів,
Та Ілля Муромець того придбав,
Соловія стрімко в кайдани кував,
А до булатного стременя в'язав,
Сам простою дорогою
У город Київ вирушав.

¹Верствá — давня міра довжини, яка становила 1,06 км.

²Ярий лук — бойовий лук.

Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
Приїхав до сонечка-князя у широкий двір,
Ставив коня серед двору княжого,
Соловію-розбійнику наказував:
«Гляди ж, Соловію, не відступай від доброго коня,
Бережи ти коня мого богатирського,
Від мене тобі, знай, нікуди не втекти».
А сам доброму коню наказував:
«Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
Бережи проклятого Соловія,
Щоб він не відв'язався від стременя булатного мого».
Сам ввійшов він у палати княжії,
Хрест-то він клав по-писаному,
Поклін-то вів по-ученому,
Вклонявся на чотири сторони
Сонечку-князю з княжною Апраксією.
Говорить Володимир, князь стольнокиївський:
«Звідкіля ти, славний молодче,
З якої землі, якої матері,
Якого роду-племені еси?»
Промовить Ілля: «Єсть я із города, із Муромля,
Із села із Карачаєва,
Ілля Муромець та і син Іванович,
А приїхав я у стольний город Київ
Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
Оборонять Русь святую,
Віру християнськую православную».
Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
«А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
В стольний город Київ,
Прямоїжджою чи окружною?»
Промовить Ілля Муромець такії слова:
«Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
На полудник хотілось мені у тебе правувати,
А прилучилось мені три причини:
Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
Що друга причина — на п'ятнадцять верст
Мости через річку Самородину мостити,
А що вже третя причина — Соловія-розбійника
З сімох дубів збивати,
У город Київ проводжати,
Тобі, князю, гостинця дарувати.
Так уже прямою дорогою
Приїхав я із города Муромля
У славний город Київ, князю».
Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами;
Виходили вони на широкий двір

Подивитися на Соловія-розбійника.
Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-зміїному».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Ой князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга,
Не у тебе і хліб їв
Та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».
Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
Зашипи ти та напівшип!»
Говорить Соловій-розбійник:
«Запечатались мої кроваві рани,
Налийте мені чару вина зеленого!»
Так тут налили чару зелен-вина
На півтора відра,
Випив Соловій чару зелен-вина —
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип,
Всі трави-мурави зов'яли,
Листя з дерев посипалось,
А в князя з теремів високих криші зривало,
Всі хрустальні скельця повипадали,
По всьому городу, по Києву
Всі бременні¹ кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воеводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить,
Куньювою² шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловію-розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту
І кричати напівкрику,
Шипіти напівшип».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Уже, либонь, прочував я свій кінець

¹ Бременна — вагітна.

² Куньювий — куніцевий, зі шкури куніці.

І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик
Та зашипів на повний шип».
Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове¹
Та відрубав йому
Буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловія-розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають
По всіх землях,
По всіх ордам²
Однині і довіка,
А вам на многі літа!

Літературний практикум

1. Підготуйте переказ билини за поданими запитаннями.
 - А. Як Ілля збирався в дорогу?
 - Б. Який подвиг богатир здійснив під Черніговом? Які художні засоби увиразнюють силу ворожого війська, міць героя?
 - В. Як Ілля дізнався про Соловія-розбійника? Чому він не дослухався до поради обминути потвору й вирушив до Києва прямим шляхом? Які риси характеру богатиря виявилися в цьому епізоді?
 - Г. Які деталі свідчать про те, що Соловій був надзвичайно сильним? Наведіть відповідні цитати.
 - Ґ. Як богатиреві вдалося здолати Соловія? Чому Ілля відмовився взяти за нього викуп?
 - Д. Як Іллю прийняли при дворі князя Володимира? Чи повірив його розповіді князь? Обґрунтуйте відповідь цитатами з твору.
2. Які чесноти народного героя втілено в образі Іллі Муромця? Проілюструйте відповідь рядками билини.
3. Що (кого) уособлено в образі Соловія-розбійника?
4. У якому епізоді билини силу Іллі Муромця протиставлено владі князя Володимира? Яку думку утверджено через це протиставлення?
5. Знайдіть у тексті билини гіперболи. Що вони увиразнюють?
6. Заповніть подану таблицю прикладами з прочитаної билини: *Казково-фантастичні елементи / Згадки про реальні географічні місцевості та історичних осіб.*
7. Які традиції та звичаї Київської Русі відобразилися в билині «Про Іллю Муромця та Соловія»?
8. Підготуйтеся до виразного читання билини.
9. **Пофантазуйте!** Яким ви уявляєте Соловія-розбійника? Хто він — людина чи фантастична істота? Створіть його словесний портрет.
10. **Філологічний майстер-клас.** З пам'яті відновіть пропущені постійні епітети, які вжито в билині «Про Іллю Муромця та

¹ Куликове поле в билинах згадується як місце страти.

² Славу мали співати по землях християнських та іновірських.

Соловія»: ... молодець; ... поле; сила ... ; ворон ...; сонце ... ; місяць ... ; ... голови; ... Русь; вино

11. Тема проекту. «Ілля Муромець — герой народних билин і літературних творів».

• • • • • **Книжка за книжкою** • • • • • ➔

Билина «Садко». Захопливі пригоди відбувалися з героєм новгородських билин Садком — бідним гусярем, що заробляв на життя, звеселяючи людей на бенкетах. Якось, коли запрошень на свята не було, юнак сидів на березі Ільмень-озера й грав сам для себе. Несподівано на поверхні води з'явився морський цар і, сказавши, що Садко вельми потішив його своєю майстерністю, запропонував чарівну допомогу. Відтак життя гусяря змінилося...

Запитання для самостійного опрацювання твору

1. Якими рисами характеру наділено Садка?
2. Як поводить гусяр у підводному царстві?
3. У чому виявилася сила мистецтва Садка?
4. Чим Садко відрізняється від богатиря-захисника Іллі Муромця?

БАЛАДА ПРО РОЗБИТЕ БАТЬКІВСЬКЕ СЕРЦЕ

Літературний багаж. Як у народних казках зображено сімейні стосунки? Наведіть відповідні приклади.

Сумна історія короля Ліра належить до найдавніших англійських сюжетів. Розповідь про необачливого батька, який, несправедливо розділивши майно між своїми дітьми, залишився жебраком, передавалася з покоління в покоління спочатку в баладах, а потім — і в писемних джерелах. Згодом вона потрапила на очі видатному англійському драматургу В. Шекспіру. На основі цього сюжету митець створив геніальну трагедію. Відтак король Лір посів гідне місце в галереї «вічних образів» світової культури й став загальнолюдським *символом* трагічної батьківської любові.

Літературознавча довідка

Символ — художній образ, якому притаманні інакомовна багатозначність і глибина узагальнення. Символ не підлягає однозначному тлумаченню й розкриває свої значення поступово — у порівнянні з іншими образами твору та на тлі розвитку його сюжету. При цьому змістове багатство символу залишається невичерпним. У літературному творі символом може бути герой, картина природи, предмет і навіть художня деталь.

Перед читанням. Читаючи баладу, зверніть увагу на те, як за сюжетом змінюється образ короля Ліра та його становище.

КОРОЛЬ ЛІР І ЙОГО ДОЧКИ

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він, і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання пропонувати:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож по черзі хай кожна скаже,
Яку найбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би моє криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж мала допустити,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

«І я, — сказала другая на те, —
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки і ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати.

Я день і ніч готова вам служити,
Стать вам найменшою слугою,
Щоб віку свого ви могли дожити
У radoцax та супокою».

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свогого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —
Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більше не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність поведить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З могого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній частині.
Дарую їм предківську корону
І власть, і королівську подобу,
Аби мене в любові своїй за те
Пропильнували аж до гробу».
Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,

Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жаднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

Ілюстрація П. Татарникова

Ілюстрація П. Татарникова

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;
Що зразу там було мов медове,
Та незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
Та почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала.

Що двадцять мали перед ним
І день, і ніч стояти до послуги,
Се видалось їй на десять без натуги,
А з десятих лишила тільки трьох,
Та й того стало їй замного.
Забрала двох, лишивши лиш один,
А далі відняла й того одного.

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоеї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії, —
Сестра вам жодну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та тес їсти й пити,
Що не доїм та не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почуе, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
Ачей вона людськеє має серце,
Раз відпихнувши, схаменеться вчас
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».

Ілюстрація П. Татарникова

Ілюстрація П. Татарникова

До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє:
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жодного пардону;
Жебрацький кий узяв у руки той,
Що королівськую носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, —
Й перемогло його, нарешті, божевілля.

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,
І на дочок він помсту визирав
За брак у них дитячої любові.
Долинам, горам, рікам виливав
Палкії про невдячність їх промови,
Аж ріки, гори та тверді скали
З ним разом, бачилось, ридали і зітхали.

Нарешті хворого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давнюю забула,
Йому потіху й радість принесла.

На Атаніппа королівський двір
Його ввела рицарська дружина,
А перед короля за руку привела
Його найменша, вірная дитина.
І ласкаво прийняв його король,
Велів кликнути по краю всіх оочих,
Хто для відзискання держави Лірові
Підняться хоче до помочі.

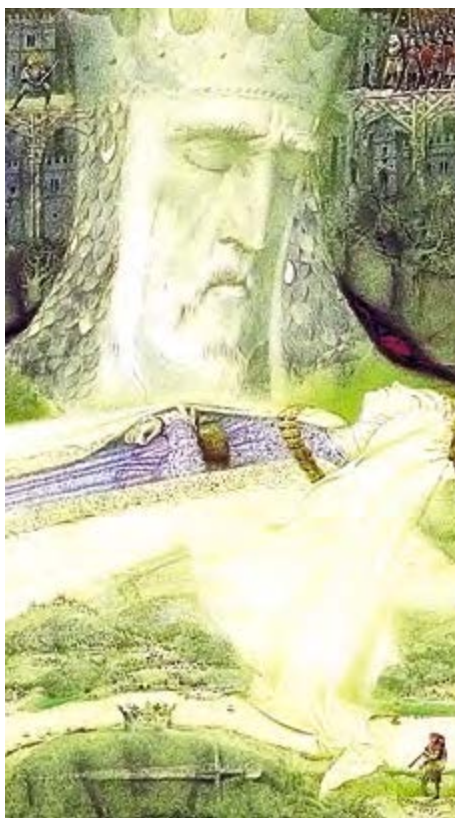

Ілюстрація П. Татарникова

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати
І вспів собі в недовгим часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівську корону,
Та в одній битві замордовано
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвилі.

Вельможі краю серед жалощів
На тіла обоїх гляділи
І обох сестер одногосно
На кару смерті засудили.
Хто там запанував по них,
У хроніці читайте,
А повість про дитячу невдячність
Собі запам'ятайте!

Переклад І. Франка

Ілюстрація П. Татарникова

Запитання і завдання до прочитаного

1. У чому полягає трагедія короля Ліра? Кому з персонажів прочитаної балади ви найбільше співчуваєте? Чому?
2. Як Регані та Гонореллі вдалося переконати батька у своїй любові до нього? Обґрунтуйте відповідь цитатами з твору.
3. Чому Корделія відмовилася змагатися із сестрами за прихильність батька?
4. Як жилося Ліру в Регані та Гонореллі? Наведіть приклади з твору. Чим ви пояснюєте зміну в ставленні старших дочок до батька?
5. Знайдіть у баладі опис страждань короля. Які подробиці цього опису увиразнюють силу його горя?
6. Як Корделія довела свою відданість батькові?
7. **Подискутуйте!** У чому ви вбачаєте найбільшу помилку короля Ліра? Яка риса характеру героя призвела до неї — довірливість, марнославство, жага справедливості, батьківська турботливість? Чи можна стверджувати, що балада закінчується перемогою справедливості? Доведіть свою думку.
8. Визначте в баладі про короля Ліра зачин, кінцівку та повтори.
9. Зауважте, що І. Франко переклав прочитану вами баладу з німецької мови. До якого типу перекладів належить його версія (до прямих чи

непрямих)? Чим, на вашу думку, балада про короля Ліра зацікавила Франка як перекладача?

10. Дайте визначення символу. Якого символічного значення набуває постать короля Ліра в баладі?

11. Тема проекту. «Історія короля Ліра на театральних сценах та в кінематографі».

ШЛЯХЕТНИЙ РОЗБІЙНИК РОБІН ГУД

Літературний багаж. Що ви знаєте про Робіна Гуда? Чому його називають шляхетним розбійником?

Хто не чув про легендарного захисника знедолених Робіна Гуда? Хто не захоплювався його стрілецькою майстерністю, готовністю будь-якої миті прийти на допомогу, винахідливістю, умінням докинути під час сутички влучне слівце, щоб підбадьорити побратимів або висміяти ворогів?

Коментар архіваріуса

Чи існував Робін Гуд насправді, достеменно не знає ніхто, хоча відповідь на це запитання історики шукають протягом кількох століть. Відомості, що збереглися до нашого часу, досить суперечливі. Важко, наприклад, встановити, коли жив Робін Гуд — у XII ст. чи на межі XIII—XIV ст.; ким він був за походженням — селянином чи дворянином тощо. Пояснити таку плутанину просто: балади про шляхетного розбійника почали записувати лише в XV ст., коли після зображених у них подій збігло чимало часу.

І все ж таки Робін Гуд існував... Ніхто не може впевнено стверджувати, що жив він саме в Шервудському лісі, та у свідомості простих англійців він був реальною людиною. Принижені, ошукані феодалами й королівськими чиновниками селяни втілили в образі Робіна Гуда свої мрії про соціальну справедливість і надії на визволення.

Наприкінці XI ст. король Вільгельм Завойовник наказав здійснити перепис усього населення, земель і міст Англії. У народі цей захід дістав назву «Страшний суд», адже більшість селян, що потрапили до загального переліку, перетворилися на кріпаків (віланів). Сумний парадокс¹ історії: люди, які своєю працею примножували багатство королівства, втратили всі права й свободи. Так, згідно з «лісовими законами», що почали діяти в XI ст., дичина в лісах визнавалася власністю короля чи феодалів, а тому полювати на неї простолюду заборонялося під страхом смерті. І це — лише один із численних прикладів кричущої несправедливості.

Можливості поскаржитися на свавілля сеньйорів кріпаки фактично не мали, оскільки найвищими суддями в усіх життєвих питаннях були

¹ Парад́кс — тут: нелогічний збіг обставин.

їхні-таки хазяї-феодалі. Суди, в'язниці й шибениці примусили селян мовчати, приховуючи гнів і образу. Однак за завісою мовчання зростала надія на те, що колись бездушних багатіїв буде покарано за все заподіяне ними зло. Такими сподіваннями й жилися розповіді про народного заступника — доброго, шляхетного, щедрого й справедливого Робіна Гуда.

Утім, ці розповіді мали й реальну історичну основу. У середньовічній Англії справді було чимало людей, які, протестуючи проти насильства, змушені були стати на шлях розбою. Ображені феодалним судом, оголошені владою «поза законом», вони тікали в ліси й гори, де могли жити вільно. Чи можливо, що серед них був Робін Гуд? Авжеж. Однак у такому разі баладний образ шляхетного розбійника не художній «двійник» якоїсь однієї людини, а збірний образ багатьох борців за права народу.

(За Н. Басовською)

Перед читанням. Під час читання зверніть увагу на деталі, які надають оповіді про Робіна Гуда історичної достовірності.

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

(Уривки)

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. У ті часи північ країни покривали великі заповідні ліси, у яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай хоч єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку саму владу, як шериф¹ в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі, — через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Миловидий, з пружним і дебелим тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи зі своїми друзями.

¹ Шеріф — у країнах Західної Європи та США виборна або призначувана королем службова особа, що здійснює в графстві адміністративні, поліційні та деякі судові функції.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини і мріяла побачити Роба знаменитістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, учила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами. Та хоч як були приемні хлопчикові материні уроки, проте він почував себе набагато щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав лісовими нетрями, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні в Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка графа Хантінгдона. (...)

Воїн-лучник. З мініатюри початку XIV ст.

❏ Однак дитинство минуло... У родині Роба сталося нещастя. За підступним наклепом ворогів лісничого Фітзу було знято з посади й заарештовано. Не витримавши потрясіння, батьки Роба померли. Два роки осиротілий хлопець виховувався в сім'ї далекого родича, сумуючи за колишнім життям у лісі.

Одного ранку дядько-сквайр¹ розповів Робу, що в Ноттінгеми шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з учасників мали стати королівськими лісничими, а на головного переможця чекала золота стріла. Юнак дуже зрадив цій новині й за кілька днів вирушив до Ноттінгема. Шлях туди пролягав через Шервудський ліс... ❏

Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень густим чорним пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

¹ Сквайр — скорочена форма англійського дворянського титулу есквайр.

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно, — отже, не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови і сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — з гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гаразд, нехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвастощі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу і відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битися об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднеслась у грудях Роберта, і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Кадр з кінофільму
«Робін Гуд — принц злодіїв»
(режисер К. Рейнолдс, 1991 р.)

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Наливсь кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпились навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямилися, він кинувся тікати і біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Деревя, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому. (...)

Надвечір Роб дістався хатини, у якій жила бідна вдова. Дізнавшись, що сталося з юнаком, добра жінка порадила йому шукати в лісі ватагу хоробрих лучників. До них пристали й сини старенької, оголошені розбійниками за те, що вполювали королівського оленя.

Роб вирішив приєднатися до лісової братії і того ж вечора познайомився з удовиченками. Упевнившись, що юнак має шляхетні наміри, чоловіки взяли з нього присягу на вірність і розповіли, де знаходиться їхня схованка. Вони повідомили також, що лісовий загін ще не обрав собі ватажка й стати ним має переможець турніру в Ноттінгемі.

Ця розмова ще більше розпалила Рובה бажання взяти участь у змаганні. Однак діставшись міста, юнак дізнався, що після сутички з лісничим його розшукують як особу, оголошену поза законом. Тому, хто впіймає Роба, було обіцяно щедрю грошову винагороду. Становище юнака було вкрай небезпечним, але він не злякався і не розгубився...

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав в око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений в строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже схожий на ті, які носять монахи. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та, оскільки за умовами змагання в них міг узяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, безумовно, був він, — стояв мускулястий смагляволиций парубічко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготали, але він не звертав на те жодної уваги і мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Усі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чіє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили серце Роба радісно стрепенутись. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнулася до свого батька, графа Хантінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. (...)

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди¹ ще раз оголосили умови змагань. У ньому могли взяти участь усі бажаючі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів². Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісничого. Він також завоює право обрати королеву дня. (...)

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік із зеленою пов'язкою на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам він пустив свою стрілу недбало, але також влучив у середину, де був кружечок, не більший за бичаче око. Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено вже за сорок елів.

Перші три лучники й цього разу поклали стріли у внутрішнє коло. Це були загалні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, гадаючи, що саме вони вийдуть переможцями. Однак глядачі перешіптувалися, що кожен з них має свого покровителя в особі присутніх тут трьох високоповажних людей.

Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

І справді, стріла Роба стріміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не кожного дня.

Решта лучників або розгубилися, бачачи влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один по одному схибили і з похнюпленими головами відійшли.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль установили на відстані п'ятдесяти елів. (...)

Лучники знову приготувались до стрільби. Відчувалося, що вони трохи нервують. Третя ціль виглядала меншою, ніж саме яблучко

¹ Гербльд — оповісник, парламентар, розпорядник на святах, лицарських турнірах.

² Ель — тут: давня англійська міра довжини, що дорівнює близько 113 см.

першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. А непокоїтися було чого. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокійливо усміхнулась! Роб одразу відчув, що вона впізнала його, незважаючи на чудне вбрання, і всією душею бажала йому не зганьбити славу старого Шервудського лісу. Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, змінивши свої глузування на цілковиту прихильність до Роба. — Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граціозним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона із свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемінних подувів вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що він теж при нагоді охоче б з ним позмагався.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулася ближче й уважно дослухалася, чекаючи відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилась назад і засміялась.

— Ну от що, Робе Мандрівнику, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш на службу до мене?

— Роб Мандрівник завжди був вільний і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозливо зійшлися на переніссі, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жебрака повз вуха.

— Робе Мандрівнику, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

При цих словах герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами із свого сагайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу у своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на обірванця лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Він хотів був щось сказати, але чванлива дочка стримала його. Тоді шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жебраком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко попрямував до міської брами. (...)

Увечері Роб дістався схованки лісовиків, де його радо зустріли сини вдови.

(...) Один із трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошле сьогодні шерифа в дурні, заволодівши його золотою стрілою. Правду я кажу?

Д. Вудфорт. Пам'ятник Робіну Гуду в Ноттінгемі

Усі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа в дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо призу, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині.

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

На цих словах із групи лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки

пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Робе в каптурі — так, здається, назвала вас леді, — я можу потвердити ваші слова. Ви вміло збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо од вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

І добрий Вілл Стютлі розповів друзям усе, що сталося під час змагань, а потім простягнув Ровові руку на знак своєї відданості.

Те ж саме зробили три молодих удовиченки, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники, серед яких Вілл Стютлі досі вважався найкращим стрільцем. Усі випили за Роба по кухлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан¹.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Усі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють зла жінці, — нехай то буде дівчина, молодиця чи вдова. Клятву давали під розлогим пишностистим деревом, при спалахах багрових омахів полум'я, за доброю вечерею і кухлем пива.

Так Робін Гуд став розбійником.

Переклад Ю. Юри

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про батьків і дитинство Роба. З ким хлопчик приятелював? Як було зруйновано родину героя?
2. Що спричинило сварку між Робом і лісничими в Шервудському лісі? Які риси характеру героя розкрилися в цьому епізоді?
3. Як поведився Робін під час змагань лучників? Що підтримувало його в боротьбі за золоту стрілу? Наведіть приклади з тексту.
4. Хто і чому дав героєві нове ім'я — Робін Гуд?
5. Доберіть з тексту цитати, які підтверджують, що Робіну Гуду притаманні шляхетність, сміливість, почуття справедливості, власної гідності, скромність.
6. Як народне уявлення про героя-захисника відбилося в образах Робіна Гуда та його товаришів-лісовиків?
7. Назвіть друзів і ворогів Робіна Гуда. Як їх схарактеризовано у творі? У яких деталях розкривається ставлення розповідача до цих персонажів?
8. Які відомості про звичаї англійського середньовічного суспільства ви почерпнули з прочитаної оповіді?
9. **Подискутуйте!** Чого, на вашу думку, можна навчитися в Робіна Гуда?
10. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте образи Робіна Гуда та Іллі Муромця. Визначте спільні риси героїв. Поясніть відмінності між образами народних захисників у билині та баладній оповіді.

¹ Англійською «Роб у каптурі» звучить як «Rob in hood».

РОЗДІЛ 2

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БАЛАДИ

«ПАЛКЕ СЕРЦЕ»

Літературний багаж. Пригадайте, чим літературна (або авторська) балада відрізняється від фольклорної. Кого з поетів — авторів балад ви можете назвати?

Фрідріх Шиллер
(1759–1805)

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер — видатний поет і драматург, один з найшанованіших класиків німецької літератури. Оспівуючи героїчні характери, цей митець обстоював принципи гуманізму, що ґрунтувалися на ідеї цінності особистості.

Майбутній письменник народився 10 листопада 1759 р. в містечку Марбаху. Його батько був полковим лікарем, потім служив доглядачем парків у володіннях Вюртемберзького герцога Карла Євгенія.

Фрідріх зростав в атмосфері вимогливої любові. Батьки хотіли, щоб у майбутньому хлопець став пастором, тож передусім виховували в ньому чесність, набожність, здатність сумлінно виконувати обов'язки перед Богом і суспільством. Уявлення Фрідріха про власне майбутнє цілком збігалося з батьківським. Однак деспотичний герцог

Вюртемберзький на власний розсуд вирішив долю юнака, віддавши його до військової школи (пізніше — академія).

Загалом цей навчальний заклад, особисто заснований герцогом, було призначено для обдарованих дітей. Водночас запроваджена в ньому система виховання передбачала підготовку відданих владі, сумлінних і слухняних служак. Тут усе робили по команді: прокидалися, умивалися, ішли до їдальні, брали до рук ложки, молилися. За найменшу провину вихованців карали різками або саджали на гауптвахту¹. Цілком справедливо за школою закріпилася недобра слава «розплідника рабів».

¹ Гауптвахта — приміщення для примусового утримання заарештованих військовослужбовців.

Незважаючи на те що художню літературу було заборонено шкільними правилами, юному Шиллеру вдавалося потайки від наставників читати улюблених авторів і навіть писати власні твори. З письменництвом Фрідріх пов'язував і заповітні мрії про майбутнє. Однак вирватися з герцогської пастки було майже неможливо: після закінчення школи вихованці мусили відслужити витрачені на їхню освіту кошти. Здавалося, після призначення на посаду полкового лікаря молодий поет мав би зректися мрій про творчість, але вони виявилися сильнішими за владу вельможі.

Цікаві подробиці

Усе почалося з виходу у світ Шиллерової драми «Розбійники», що відразу була сприйнята сучасниками як натхненний і яскравий твір. Хоч ім'я автора й не було зазначене на виданих примірниках, незабаром воно стало відомим у багатьох містах Німеччини. Шиллер міг пересвідчитися в успіху «Розбійників», декілька разів переглядаючи виставу, поставлену за своєю п'єсою в театрі сусіднього князівства. Це додало йому впевненості в правильності обраного шляху.

Тим часом чутки про мистецьку славу полкового лікаря дійшли до Карла Євгенія. Обурений можновладець покарав свавільного підданця двотижневим арештом і заборонив йому писати будь-що, крім медичних праць. За першої ж нагоди Шиллер разом з приятелем-музиком втік з герцогських володінь.

Незабаром розпочалася співпраця Шиллера з театром міста Мангайма. Згодом поет переїхав до Лейпцига, де повністю присвятив себе творчості, потім — до Єни, де викладав історію в університеті й займався науковими розвідками, і зрештою оселився у Веймарі. Там йому пощастило заприятелювати з видатним німецьким письменником Й.В. Гете.

Шиллер багато працював і як драматург, і як лірик. Його вірші увійшли до скарбниці класичної німецької поезії. Одним з найвідоміших творів митця стала балада «Рукавичка».

Коментар архіваріуса

За історичну основу балади «Рукавичка» Шиллер узяв розповіді про розваги французького двору часів короля Франциска I (1494—1547). Цей король з династії Валуа правив країною протягом 1515—1547 рр., спрямовуючи свою політику на встановлення абсолютної монархії¹. Франциск I був

відомим покровителем мистецтв і наук.

Головний герой балади лицар Делорж — особистість легендарна. У Франції побутовало багато оповідок і анекдотів про його сміливі вчинки та любовні пригоди.

¹ Абсолютна монархія — форма правління, за якої верховна влада повністю належить одній особі.

Гучна слава, на жаль, не рятувала Шиллера від нужди. Виснажлива творча праця й матеріальні нестатки рано підірвали сили письменника. Однак упродовж усього життя — від бунтівної юності до останніх років, затьмарених тяжкою хворобою, митець за словами свого сучасника, залишався людиною, *«у якій не просто бурхливо кров тече по жилах... але й палке серце, сповнене почуттям і прагненням до шляхетної справи»*.

Перевірте себе

1. У якій сім'ї народився Шиллер? На що було спрямоване його виховання?
2. Які порядки панували в герцогській військовій школі? Як у ній велося майбутньому поету?
3. Що спричинило конфлікт поета з герцогом Вюртемберзьким? Якими були наслідки цього конфлікту?
4. Які риси характеру Шиллера розкрилися у відомих вам фактах його біографії?
5. **Теми проєктів.** «Творча дружба Й.В. Гете та Ф. Шиллера»; «Ф. Шиллер у Веймарі»; «Сучасні постановки п'єс Ф. Шиллера».

 Перед читанням. Читаючи баладу «Рукавичка», зверніть увагу на особливості її композиції.

РУКАВИЧКА

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі,
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривною стряс густою,
І ліг самотою.

І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Скоком пружним;
Лева він бачить і виє,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом

Ж. Клуе. Франциск I

І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

І знову владар маше рукою —
І зіво дверей вивертає їх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвачкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакими.

І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу я вас!»

І лицар Делорж поспішає і враз
Збігає вниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Кунігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обіцяє, —
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» —
Сказав і її покинув.

Переклад *М. Ореста*

Л. Кранах Старший.
Портрет молодої жінки

А. ван Дейк. Портрет лицаря
із червоною пов'язкою

Запитання і завдання до прогитаного

1. Перекажіть сюжет балади «Рукавичка». Як ви зрозуміли зміст твору?
2. Як характеризує короля та його двір зображена в баладі розвага?
3. Які моральні якості Делоржа розкрилися в його вчинку? Чи можна назвати цей вчинок лицарським? Поясніть свою думку.
4. Перечитайте опис хижаків. Як у ньому передано грізну силу тварин? Чому Шиллер наголошує на цій силі?
5. Прочитуйте рядки, у яких ідеться про те, як на арену впала рукавичка. Як ви гадаєте, чи випадково красуня її впустила? Чому Делорж вирішив підняти рукавичку? А як вчинили б на його місці ви? Поясніть свою відповідь.
6. **Подискутуйте!** З яким почуттям лицар Делорж повернув рукавичку прекрасній дамі? Чим воно було спричинене? Чи заслужила красуня на таке ставлення?
7. Перечитайте визначення балади. Знайдіть у Шиллеровій «Рукавичці» ознаки баладного жанру.

«ПІЗНАЄТЕ МЕНЕ ПО ГОЛОСУ...»

Літературний багаж. Назвіть поетів, що стали національною гордістю своєї країни.

Адам Міцкевич
(1798–1855)

Адама Міцкевича визнано родоначальником класичної польської поезії. Однак заслуги митця перед рідною культурою значно ширші за творчі досягнення, адже він був не лише геніальним ліриком, а й мужнім борцем за незалежність батьківщини. Співвітчизники шанують його як справжнього лицаря свободи й духовного батька нації.

Цікаво, що за право вважати поезію Міцкевича своїм національним надбанням з Польщею сперечаються Литва й Білорусь. Зумовлено це тим, що дитинство і юність митця минули в полі впливу польської, білоруської та литовської культурних традицій.

А. Міцкевич з'явився на світ 24 грудня 1798 р. в сім'ї збіднілого шляхтича, який заробляв на життя адвокатурою. За три роки до того територію Польсько-Литовської держави було розділено між Австрією, Пруссією та Росією. Згідно із цим поділом, Новогрудський повіт, у якому народився поет, відійшов до Російської імперії (нині — територія Білорусі). Від старших юний Адам часто чув про славне минуле Речі Посполитої та підступність її ворогів.

Відтак ідеали свободи визначили і творчість, і навіть долю поета. Уже за років навчання у Віленському університеті (територія сучасної Литви) він узяв участь у заснуванні кількох студентських товариств. У центрі уваги молодих патріотів була тема вільної Польщі. Цього вистачило, щоб поліція визнала їхню діяльність такою, що загрожує політичному ладу царської Росії.

Упродовж 1823—1824 рр. найактивніших діячів товариств, зокрема й Міцкевича, було заарештовано. Близько чотирьох років поет прожив на засланні в Центральній Росії під пильним наглядом поліцейських чиновників. Таке покарання мало на меті приборкати непокірного. Однак сталося навпаки: спілкування з видатними творчими особистостями, зустрічі з російськими вільнодумцями, зрештою, знайомство з культурним життям Москви та Санкт-Петербурга лише зміцнили політичну позицію Міцкевича. Крім того, заслання значно посприяло творчому розвою поета.

Український мотив

У той період Міцкевич відвідав Україну. Прямуючи з Петербурга до Одеси, де отримав місце вчителя в лицей Рішельє, він зупинився в Києві. Проїздом до Москви поет побував у Харкові: там відбулося знайомство з відомим письменником П. Гулаком-Артемівським, який створив оригінальний український переспів його балади «Пані Твардовська».

Українські майстри слова, зокрема й Т. Шевченко, високо цінували творчість Міцкевича. Його твори перекладали І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, І. Драч та інші.

У деяких українських містах на честь польського поета було встановлено пам'ятники. Найкращим серед них вважається львівський — споруджений за оригінальним проектом *Антоня Попеля* (зводився протягом 1899—1904 рр.). В основі композиції монумента — колона, на постаменті біля її підніжжя — скульптура митця з крилатим генієм поезії, що тримає в руках ліру. Романтична піднесеність цього пам'ятника відбиває сутність творчого обдаровання Міцкевича. 🇺🇦

А. Попель.
Пам'ятник А. Міцкевичу у Львові

Друга половина життя Міцкевича минула на чужині. І навіть там він не припиняв боротьби за свободу пригнічених народів. Так, 1848 р. за ініціативи поета було організовано польський легіон, який виступив на боці італійських революціонерів. Міцкевич сподівався, що це формування стане ядром руху за звільнення слов'ян, але марно. Кілька років по тому, під час Кримської війни (1853—1856), митець спробував відродити польський загін, однак його плани зруйнувала раптова хвороба... Невдовзі він пішов із життя.

Уся творчість Міцкевича позначена ідеями служіння вітчизні та ідеалам свободи. Цими ідеями сповнена і його балада, написана на основі легенди про перлину рідного краю — напрочуд мальовниче озеро Світязь. У творі поєдналися любов поета до батьківщини, її природи, фольклору, народу, незламний дух якого не в змозі здолати жодний загарбник. Талант Міцкевича підніс давню легенду про Світязь до вершинних творів світової літературної балади.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя і творчість А. Міцкевича.
2. Чому за честь бути батьківщиною поета сперечаються три країни?
3. Як ви гадаєте, чому французький письменник В. Гюго назвав Міцкевича «апостолом свободи»?
4. **Теми проєктів.** «А. Міцкевич в Україні»; «А. Міцкевич — співець Криму».

Перед читанням. Які легенди про свій рідний край ви знаєте? Чим, на ваш погляд, цікаві ці твори?

СВІТЯЗЬ

Хто, в Новогрудськiм мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинськiм бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пущі дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхати туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почувеш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?
Різне про тее народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів¹ на двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут Божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Озеро Світязь

Захід сонця на Світязі

¹ Ар ш і н — давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнює 0,7 м.

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелиться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині¹:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, —
Жінка підводиться з хвилі,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині, —
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тям,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давне повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

¹ Яски́ня — те саме, що печера.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новгородок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендога,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
“Княже, рятуй! Поможи, бо загину!
Сила іде нездоланна”.

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: “Збирайтеся, вої!”
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: “Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвое,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підемо до бою, —
Як будуть діти і жони?”

“Батьку, — кажу я, — снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині.

Світязь мечем він укрит на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
“Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!”

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики “ура” на дорозі.

Руїни Новогрудського замку

Новгородок. Реконструкція

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

“Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!”

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

“Хто не умре — буде проклят назавше!”
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той же сокиру здійсмає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
“Боже, — гукнула я, — Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!”

Ледве останнє я мовила слово —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.
Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається,
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей “цар-зілля” в народі зоветься,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею човни всі та сігі,
З плескотом враз розійшлися надвоє
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Переклад М. Пригари

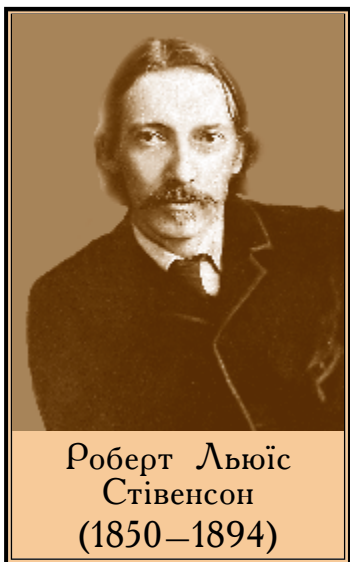
В. Терebун. Світязька

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перекажіть прочитану баладу Міцкевича. Як у творі пояснено походження озера Світязь?
2. Яким постає озеро на початку балади? На чому наголошує автор, змальовуючи Світязь? Яку славу має озеро серед людей?
3. Які історичні події відображено в баладі «Світязь»?
4. Назвіть географічні назви й образи рослинного світу, що надають баладі Міцкевича ознак реалістичного твору.
5. Визначте фантастичні елементи в сюжеті прочитаної балади.
6. Визначте основну думку балади «Світязь». Які художні деталі її увиразнюють?
7. Розкрийте символічний зміст образу Світязя.
8. **Творча лабораторія.** Усно опишіть озеро Світязь від імені княжни.
9. **Філологічний майстер-клас.** Знайдіть у прочитаній баладі рядки, у яких оповідач говорить від першої особи. Яку роль відіграє оповідач у подальшому розвитку сюжету?

НА КРИЛАХ РОМАНТИКИ

Літературний багаж. Що ви знаєте про Р.Л. Стівенсона? Назвіть і схарактеризуйте твори цього автора. Які з них ви читали? До якого літературного жанру вони належать?

Один з найталановитіших синів Шотландії Роберт Льюїс Стівенсон народився в місті Единбурзі. Рідні сподівалися, що він продовжить сімейну традицію, як дід і батько, обравши професію будівельника маяків. Однак Роберт хотів бути серед тих, хто, орієнтуючись на маяк, тримає курс на омріяні береги. Хлопець просто-таки марив далекими мандрівками.

У дитинстві Стівенсон тяжко занедужав. Хвороба прикувала його до ліжка, але не позбавила мрій. А згодом фантазії стали реальністю: незважаючи на труднощі, спричинені сухотами, письменник здійснив чимало подорожей.

З тих мандрівок розпочалася його літературна кар'єра. Бажання поділитися враженнями від пережитого на півдні Франції надихнуло Стівенсона на подорожні нариси, які відразу привернули увагу читачів. Завдяки подорожам склалося й сімейне життя митця: під час однієї з поїздок він зустрів американку Фанні Осборн і закохався. Ризикуючи слабким здоров'ям, Стівенсон вирушив до Каліфорнії, де жила Фанні, і, подолавши чимало труднощів, узяв з нею шлюб. Подружнє життя письменника не можна було назвати забезпеченим, але він щиро радів кожному дню в родинному колі.

Останні роки Стівенсона минули на тихоокеанському острові Самоа. Тамтешні жителі полюбили чужинця, що вивчив їхню мову й допомагав вирішувати місцеві проблеми, надсилаючи статті до лондонських часописів. Коли на Самоа виникла загроза громадянської війни, письменник намагався примирити ворогуючі табори.

Р.Л. Стівенсон відомий передусім як автор захопливих пригодницьких романів, але не згірше йому давалися й вірші. Як і прозові твори, вони пройняті природним для митця духом романтики. Стівенсон створив барвистий фантазійний світ, де панує мрія, діють незвичайні персонажі й повсякчас відбуваються цікаві пригоди. Герої найкращих творів письменника переконані в перемозі світлих сил і бережуть свою людську гідність.

Перевірте себе

1. Що нового ви дізналися про життя Р.Л. Стівенсона з прочитаного нарису? Розкажіть про останні роки письменника.

2. Робота в парах. Спираючись на факти, наведені в біографічному нарисі, визначте особливості світосприйняття письменника.

3. Тема проекту. «Романтичний світ Р.Л. Стівенсона на кіноекрані».

 Перед читанням. Під час читання зверніть увагу на те, як автор висловлює своє ставлення до зображених у баладі героїв і подій.

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК

Із вересового квіту
Пикти¹ варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.

Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищить їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилках, немов дитячих,
На кожній червоній горі,
Лежали під квітом червоним
Поснули навік броварі.

Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.

Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин.
І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволь!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилася дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

¹ П і к т и — легендарний народ, що населяв Давню Шотландію.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло,
І в буруни послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останній пикт на землі.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортура,
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Переклад Є. Крижевича

Запитання і завдання до прогитаного

1. Яке враження справила на вас балада «Вересовий трунок»?
2. У яких строфах твору розкрито жорстокість шотландського короля?
3. Чому старий бровар відмовився розкрити секрет виготовлення трунку? Чим було зумовлене його рішення попросити смерті для власного сина?
4. Як ви гадаєте, чи не надто високу ціну заплатив старий пикт за свою таємницю? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Визначте основну думку балади «Вересовий трунок».
6. Чи можна назвати поведінку броварів героїчною? Чому?
7. Схарактеризуйте сюжет «Вересового трунку» (історичний, легендарний, фантастичний чи побутовий). Доведіть свою думку.
8. **Філологічний майстер-клас.** Яке слово дібрав перекладач для характеристики голосу старого броваря в діалозі з королем? Що увиразнює така характеристика? Чому в зображеному діалозі не бере участі юний пикт?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

Повернення билинних героїв

Билинні богатирі пережили «друге народження» в російському мистецтві межі XIX—XX ст. Зокрема по-новому розкрили образи легендарних героїв відомі російські художники І. Рєпін, В. Васнецов, М. Нестеров, М. Рєрїх. На їхніх полотнах захисники народу набули індивідуальних рис, і показовою в цьому розумінні є відома картина *Віктора Васнецова «Богатирі»*, на якій зображено трьох славетних героїв — Іллю Муромця, Добриню Нікітіча та Альошу Поповича.

«Альошу зображено молодим красенем, він спритний, винахідливий співець і гусяр-богатир. У його широкому, смаглявому, обвітреному обличчі з густими чорними бровами, виразними й розумними очима, з м'якими контурами губ та підборіддя втілено... привабливість молодого руського селянина...» (За виданням «Галерея мистецтв»).

В. Васнецов. Богатирі

1. Розгляньте репродукцію картини Васнецова. Зверніть увагу на вік богатирів, відмінності у виразах їхніх облич, позах. Що ви можете сказати про характер кожного з героїв?
2. Чи здогадалися ви, як звать кожного із зображених на картині богатирів? Упізнати Іллю Муромця неважко. А от дізнатися, хто знаходиться ліворуч і праворуч від нього, допоможе наведена на с. 52 цитата з видання «Галерея мистецтв».

Навколо балади

Загадкове озеро Світязь протягом століть надихало митців на створення поетичних шедеврів. Не раз оспівав його й *Адам Міцкевич*. Крім балади «Світязь», він присвятив легендарному озеру прекрасний і сумний твір «Світязянка», що оповідає історію кохання озерної діви-красуні та молодого мисливця, який не витримав випробування на вірність. Образ Світязя присутній і в зворушливій баладі «Рибка», у якій поет відобразив народні поняття про справедливість і мораль.

Під враженням від балад Міцкевича польський композитор *Фредерік Шопен* написав чотири балади для фортепіано. У своїй музиці композитор відтворив схвильований тон розповіді, поєднання реального й фантастичного, безліч контрастних епізодів, драматичну розв'язку, притаманні літературній баладі.

Прочитайте баладу Міцкевича «Світязянка». Прослухайте Баладу № 3 Ф. Шопена. Що поєднує ці твори? Які характерні ознаки літературної балади Шопен відтворив у музиці? Які засоби музичної виразності використав для цього композитор?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Що таке билина? Назвіть відомих вам билинних героїв.
2. Дайте визначення поняття «балада». Наведіть приклади літературних балад.
3. Дайте визначення поняття «гіпербола».

Другий рівень

1. Наведіть приклади використання постійних епітетів у билинах.
2. Що (або кого) захищав Робін Гуд?
3. Які випробування довелося подолати лицарю Делоржу з балади Шиллера «Рукавичка»?

Третій рівень

1. Які фольклорні балади ви знаєте? Стисло перекажіть одну з них. Які народні уявлення втілено в цьому творі?
2. Якими чеснотами наділено Іллю Муромця в прочитаній вами билині? Які гіперболи використано для створення образу багатиря?
3. Розкрийте основну думку балади Міцкевича «Світязь».

Четвертий рівень

1. На прикладах прочитаних творів поясніть відмінності між літературною і фольклорною баладами.
2. Порівняйте балади «Світязь» Міцкевича та «Вересовий трунок» Стівенсона. Що споріднює і що різнить зображення героїзму й любові до батьківщини в цих творах?
3. Поясніть, що таке символ. Доповніть відповідь прикладами з прочитаних балад.

Теми творів

1. *«Легендарна історія Київської Русі в билинах».*
2. *«Утвердження патріотизму та героїзму в баладах».*

Клуб книголюбів

1. Пригадайте (або знайдіть) фольклорні казки, у яких створено образ народного захисника. Порівняйте його з образами Іллі Муромця та Робіна Гуда.
2. **Подискутуйте! Робота в парах.** Обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, занотуйте основні міркування й докази на підтвердження своєї думки.
 - А. Чи можна, з погляду сучасної людини, назвати Робіна Гуда лицарем і виправдати його розбій?
 - Б. Чи схвалюєте ви вчинок старого пикта, який пожертвував сином, щоб зберегти таємницю медоварів (балада Стівенсона «Вересовий трунок»)?
 - В. Що, на вашу думку, страшніше: безсердечність красуні чи хижість диких звірів (балада Шиллера «Рукавичка»)?

ЧАСТИНА ДРУГА

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ
В ЛІТЕРАТУРІ

РОЗДІЛ 1

ДОБА ЛИЦАРІВ І ЛИЦАРСТВА

ВЕЛИКИЙ РОЗІГРАШ ВЕЛИКОГО НЕВІДОМОГО

Літературний багаж. Які твори В. Скотта ви знаєте? Про що в них ідеться?

Вальтер Скотт
(1771–1832)

Мало хто з письменників приховував від читачів свої літературні заслуги так ретельно, як робив це Вальтер Скотт. Тривалий час його твори виходили анонімно (без зазначення імені автора) або під вигаданим прізвиськом. І хоча сучасники здогадувалися, чиєму перу належать романи, що здобули неабияку популярність, Скотт уперто оберігав свою таємницю, відхиляючи будь-які натяки.

Схоже, літературний розіграш був для митця привабливішим за найгучнішу славу. Тринадцять років він залишався для публіки Великим Невідомим, невловимим Чародієм Слова. Ця гра дедалі більше розпалювала інтерес читачів як до творів, так і до особистості письменника. І лише під тиском суворих обставин, спричинених фінансовим крахом, сер В. Скотт нарешті визнав своє авторство...

В. Скотт народився 15 серпня 1771 р. в Единбурзі. Змалечку закоханий у природу й славне минуле своєї батьківщини, він присвятив шотландській темі чимало творів. Власне, і сталий інтерес до історії, що став підґрунтям значної частини його художньої спадщини, сформувався під впливом легенд, пісень та переказів рідного краю.

В університетські роки, студіюючи юриспруденцію, Вальтер найбільше цікавився тими дисциплінами, що давали уявлення про минулі епохи. Тоді він перечитав сотні книжок історичного змісту. Не перешкодила його захопленню й подальша служба. Незважаючи на численні справи в суді, Скотт знаходив час для подорожей, досліджував місцевості, що зберегли сліди давнини, збирав фольклорні пам'ятки й колекціонував старожитності. Згодом на тлі таких захоплень у письменника виникла ідея створення *історичного роману*, який мав об'єднати факти й фантазію, історію та художню літературу.

Літературознавча довідка

Історичний роман — роман, у якому змальовано історичні події та картини життя минулих епох. У сюжеті такого твору реальні факти поєднуються з художньою фантазією, а поруч з історичними особами діють вигадані персонажі. Усе це спрямовано на відтворення духу зображуваної історичної доби.

Важливу роль в історичному романі відіграє **місцевий колорит** — описи побуту, традицій, звичаїв і уявлень, які визначають своєрідність характеру й способу життя певного народу.

Перший історичний роман Скотта — «Веверлі» — вийшов друком 1814 р. без зазначення імені автора. Неймовірний успіх цього твору на батьківщині та за її межами надихнув письменника на створення серії історичних романів. Спочатку він черпав задуми з історії Шотландії, але згодом почав звертатися до історичного минулого інших європейських країн, зокрема Англії та Франції. Інколи Скотт послуговувався літературними масками, як-от у романі «Айвенго», нібито написаному англійцем Лоренсом Темплтоном.

Своєрідним свідченням величезної популярності романів Скотта (а водночас і свідченням майстерності, з якою він приховував своє авторство) є анекдотичний випадок в Единбурзькому суді. Суддя лорд Германд, палкий прихильник творця «Веверлі», постійно носив із собою книжки свого кумира й наполегливо рекомендував їх знайомим. Якось під час процесу він вирішив навести цитату з роману Великого Невідомого, але, прочитавши кілька рядків, захопився... Спочатку колеги намагалися зупинити дивакуватого суддю, але невдовзі й самі зацікавилися текстом, що лунав у залі засідань. Забувши про справи, судові чиновники дослухалися до кожного слова, сміялися, аплодували й раділи, немов діти. А тим часом біля лорда Германда мовчки сидів секретар суду В. Скотт...

Літературна кухня

У романі «Айвенго» (1819) Скотт уперше після низки книжок, присвячених темі Шотландії, звернувся до англійської історії. Дія твору відбувається наприкінці XII ст., за доби протистояння корінного саксонського населення норманам, що завоювали Англію в XI ст. Під пером письменника цей історичний факт перетворився на барвисту картину суперечливого співіснування двох «племен» — переможених, що «вирізнялися простацькими, домашніми, грубими звичаями та волелюбним духом», і переможців, «наділених шляхетним духом бойової слави та особистого завзяття»¹.

¹ Цитати з передмови В. Скотта до роману «Айвенго».

У складному за будовою сюжеті роману наявні *чотири основні лінії*. Перша з них — *історія кохання* Айвенго й Ровени. Це — розповідь про лицаря, який своєю звитягою прокладає шлях до одруження з Прекрасною Дамою. Друга лінія — *політична*: її втілено в зображенні боротьби за трон між королем Річардом Левове Серце та його братом принцом Джоном. Третя лінія пов'язана з образом красуні Ребеки, яка стала жертвою переслідувань лицаря де Буагільбера. За допомогою цієї лінії письменник викриває *жорстокі звичаї та забобони середньовічної доби*. Зрештою, четверта лінія розповідає про *життя лісових розбійників*.

Працюючи над «Айвенго», Скотт спирався на документальні джерела. Крім того, надзвичайно багатий матеріал надавав йому фольклор, зокрема англійські балади про Робіна Гуда. Саме з них походить образ ватажка лісовиків Локслі, який під пером письменника набув нового блиску й ще більшої привабливості.

Цікаво, що ім'я головного героя Скотт запозичив з давнього вірша: згаданий там маєток називався «Айвенго». Письменник був зачарований старовинним звучанням цього слова, а тому й використав його у своєму історичному романі. Отож навіть деталі у творі підпорядковано основній меті — створити багатогранний і достовірний образ Середньовіччя. 📖

Майже два століття найкращі романи В. Скотта незмінно викликають інтерес читачів. Така популярність зумовлена ґрунтовними описами давніх традицій і звичаїв, яскравими замальовками мирного і воєнного життя людей минулого, а також майстерною *інтригою*.

Літературознавча довідка

Інтрига — складне й напружене сплетіння дій персонажів, які задля досягнення поставленої мети вдаються до хитрощів або приховування своїх намірів. Інтрига зазвичай вводиться в сюжети з пригодницькими елементами.

Однак художня сила романів Скотта полягає насамперед у тому, що історія в них набуває особистого виміру. Змальовуючи певний соціальний конфлікт, письменник висвітлює його наслідки в долях людей, втягнених у вир історії, — відомих особистостей і простих обивателів, безпосередніх учасників і безсторонніх свідків. Їхні думки та почуття, їхні суперечливі погляди на історичні події, власне, й утворюють пістряве плетиво життя зображуваної доби. А крізь це плетиво письменник завжди протягує «червону нитку» — гуманістичну¹ ідею, яка поєднує його персонажів із читачами. Саме тому історичні романи Скотта не замикаються на минулому, а відкриваються в щоразу нову сучасність.

¹ Гуманістичний — від *гуманізм*: ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.